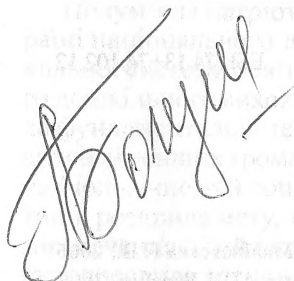

ПІВДЕННИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

А. М. Богуш, Н. В. Маліновська

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА
СОФІЇ РУСОВОЇ В СУЧАСНОМУ
ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Монографія

Одеса

2006

УДК 372.21+413.0+370.1
ББК 74.13+74.102.12
Б 74

*Рекомендовано до друку вченою радою ПНЦ АПН
України (Протокол №2 від 20.02.2006 р.)*

Рецензенти:

Н.В.Гавриш, доктор педагогічних наук, професор,
О.С.Цокур, доктор педагогічних наук, професор

Богуш А. М., Маліновська Н. В.

Б 74 Лінгводидактична спадщина Софії Русової в сучасному
дошкільному закладі: Монографія. — Одеса: ПНЦ АПН
України - СВД М.П.Черкасов, 2006. — 134 с.

ISBN 966-8835-20-4

У монографії досліджується лінгводидактична спадщина фунда-
тора національної системи дошкільного виховання Софії Русової,
викладено концептуальні положення мовленнєвого розвитку та мов-
ної освіти дітей, визначено педагогічні умови ефективного впровад-
ження наукової спадщини вченої у дошкільну практику.

Для викладачів, студентів та аспірантів дошкільних факультетів
вищих навчальних закладів, вихователів дитячих дошкільних установ,
усіх, хто цікавиться питаннями мовленнєвого розвитку дошкільнят.

ББК 74.13+74.102.12

© Богуш А.М., Маліновська Н.В., 2006
ISBN 966-8835-20-4 © Південний науковий центр АПН України, 2006

*Присвячується
150-річчю з дня народження
Софії Русової*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

В останні роки в Україні розроблено низку державних програм і концепцій реформування і модернізації освіти загалом і дошкільної зокрема. Перед дошкільними закладами поставлене завдання забезпечити мовленнєвий розвиток найменших громадян України через виховання у них свідомого ставлення до мовних традицій нашого народу, до рідної мови як культурної цінності, що сприятиме формуванню особистості та її соціалізації в контексті національної культури.

Успішному розв'язанню зазначених завдань сприятиме оптимальне поєднання у виховному процесі класичної педагогічної спадщини і сучасних досягнень наукової думки. Таким класичним золотим фондом дошкільної галузі вітчизняної лінгводидактики є педагогічна концепція навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку С. Русової.

Полум'яна патріотка України, організатор першого в Україні національного дитячого садка, автор концепцій національної системи освіти, національної школи та національного дошкільного виховання Софія Федорівна Русова розробила фундаментальні теоретико-методичні питання мовної освіти найменших громадян України: визначила співвідношення біологічного й соціального в мовленнєвому розвитку дитини; розкрила мету, зміст, завдання, форми, методи і прийоми навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку; окреслила місце українського фольклору, народних традицій, свят, кращих художніх творів українських письменників у дошкільній освіті тощо.

Результати ґрунтовного аналізу лінгводидактичної спадщини Софії Русової, здійсненого авторами монографії, дають

підстави вважати її фундатором вітчизняної (української) методики розвитку мовлення та ознайомлення дітей з довкіллям. Учена вперше в Україні розробила методичні засади навчання рідної мови в українському дитячому садку, які охоплюють усі сторони мовленнєвого розвитку дітей. Дослідження наукового доробку С. Русової довело співзвучність її концептуальних положень сьогоднішній державній політиці в галузі мовної освіти громадян України та національній системі дошкільного виховання.

Зауважимо, що дослідження педагогічної спадщини С. Русової в Україні було започатковане лише в 90-х роках ХХ ст. Ґрунтового цілісного аналізу мовної концепції С. Русової, у тому числі з погляду її співзвучності ідеям національного дошкільного виховання, не було зроблено.

У монографії розкрито як теоретичні позиції С. Русової, її погляди на процес розвитку мовлення дітей, так і методи та прийоми навчання дошкільнят рідної мови на спеціальних заняттях у дошкільному закладі. Зокрема, докладно розкрито методику навчання дітей переказу художніх творів, яку запропонувала Софія Русова, доведена її ефективність порівняно з методикою, що використовувалася тривалий час (друга половина ХХ ст.) у дитячих садках.

Матеріали монографії будуть корисними як викладачам, студентам, аспірантам дошкільних факультетів вищих навчальних закладів, так і вихователям дошкільних установ.

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ
СОФІЇ РУСОВОЇ**

**1.1. Проблема співвідношення
біологічного й соціального в
мовленнєвому розвитку
дитини**

Теоретичними й методологічними засадами розроблення концепції мовленнєвого розвитку дітей Софії Федорівни Русової були найновіші для того часу теорії зарубіжних учених (Біне, Болдуін, Вейсман, Вундт, Гросс, Дарвін, Крепелін, Лесгафт, Лай, Ломброзо, Пере, Поль, Рум, Сікорський, Холл, Чемберлен, Штерн, Штпуммер та ін.). Стрижнем цієї концепції є дитина як «найдорожчий скарб у кожного народу» [121, с. 34] з усіма її природними задатками, здібностями, талантами, потребами, прагненнями, індивідуальними особливостями; найніжніша істота, на яку впливають, за словами автора, дуже тяжко всі несприятливі обставини життя — як фізичні, так і моральні.

С. Русова відстоювала необхідність проводити навчально-виховну роботу з дітьми ще задовго до школи, а за цим і правомірність існування самої системи дошкільного виховання всупереч існуючим того часу поглядам. Вона стверджувала, що до восьми років дитина — це вже сформована особистість. З погляду вченої, з двох до семи років «душа дитини... найбільш чула й вразлива й в цей час найкраще треба її плекати й пильнувати, щоб і серце, й воля, й розум, а також і тіло розвивалися цілком нормально» [121, с. 34]. Педагог-практик критично ставилася до відсутності в країні системи навчально-виховної роботи в ранньому та дошкільному віці. Софія Федорівна писала, що початкові психічні реакції виявляються вже в перші тижні життя, а «виховувати дитину починають у нас не раніше, як після 5 літ, коли вже чимало емоцій і психомоторних звичок певно заклалося: через те

дуже тяжко виправити ті дефекти, які заклалися з дитинства» [121, с. 34–35]. Вона була переконана і намагалася переконати інших, що період першого дитинства (до восьми років) є найважливішим у людському розвитку і саме на цей період потрібно звернути особливу увагу. С. Русова писала, що до восьми років дитина пізнає більше, ніж у всі наступні роки: вона вчиться координувати свої рухи, опановує емоції, набуває «вражіннів і треба цим вражінням дати лад, збудити усі здібності й викликати самостійну думку, щоб обробити усі вражіння, задовольнити потребу активності й виховати добрі соціальні почуття» [121, с. 35].

С. Русова вважала, що кожна дитина в 3–5 років становить особистість і що не можна визначати мету і завдання навчально-виховної роботи з дітьми, якщо не знати, що собою являє дитина як особистість, як індивідуальність, що в її особі є вродженим, а що вона може набути. З погляду вченої ці знання набувають особливої значущості в ранньому та дошкільному віці. Ось чому свою книгу «Теорія і практика дошкільного виховання» С. Русова започатковує розділом «Що таке дитина» [150, с. 12]. Уже з перших рядків книги С. Русова цитує слова латинського поета-філософа Лукреція: «Вона (дитина. — *Авт.*) схожа на мореплавця, якого викинули скажені хвилі на берег; і голісіньке немовлятко лежить, викинуте з глибини лона матері, розкинувши рученята, без жодних засобів до незалежного життя і в новій своїй оселі жалібно голосить» [150, с. 12]. Та минає час і дитина поступово перетворюється на розумну, мислячу особистість, яка вміє розмовляти. Що ж саме допомагає дитині заговорити, оволодіти мовою, мислити, розмірковувати? Усе це цікавить педагога, і вона намагається дати відповіді на ці хвилюючі запитання. З погляду С. Русової, кожна дитина є продуктом біосоціального розвитку, «об'єднаного біологічного й антропологічного процесу» [150, с. 12].

Педагогічна спадщина С. Русової містить чимало цікавих і водночас суперечливих думок щодо місця і ролі соціального та біологічного факторів як у загальному, так і в мовленнєвому розвитку дитини (рис. 1.1). Вона прихильно ставиться до думки, що дитина у своєму ембріональному розвитку проходить різні шаблі і форми органічного життя, «зоологічну еволюцію», — і водночас її розум є продуктом довгої культурної еволюції людства, з появою на світ вона «приносить

в собі риси, здобуті людиною на шляху її тисячолітньої культури, виявляє різні антропологічні ознаки своєї приналежності до тієї чи іншої раси, нації, кліматичної зони» [150, с. 12]. Лейтмотивом педагогічних роздумів С. Русової є твердження про те, що «всяка дитина формується під впливом спадщини, природних індивідуальних рис та свого фізичного й соціального оточення» [139, с. 20].

Четвертий розділ наукової праці «Нова школа соціально-виховання» започатковує фразою: «Кожна дитина має подвійну спадщину: расову і родинну» [139, с. 20], і далі з позицій біогенетичної теорії С. Русова розкриває своє бачення «спадщини». Як з біологічного боку кожний нерв, кожний м'яз, кожний орган має свою історію послідовного розвитку, так і з духовного боку — кожна емоція, думка, почуття виробилися впродовж віків расовими та індивідуальними зусиллями. Спадщина змінює расу, повторює тип, дає ґрунтовні риси для природного розвитку індивідуальності. Дитина є «продуктом минулого і пророкування майбутнього» (С. Холл), вона є продуктом раси, на тлі якої й розвивається та чи інша індивідуальність.

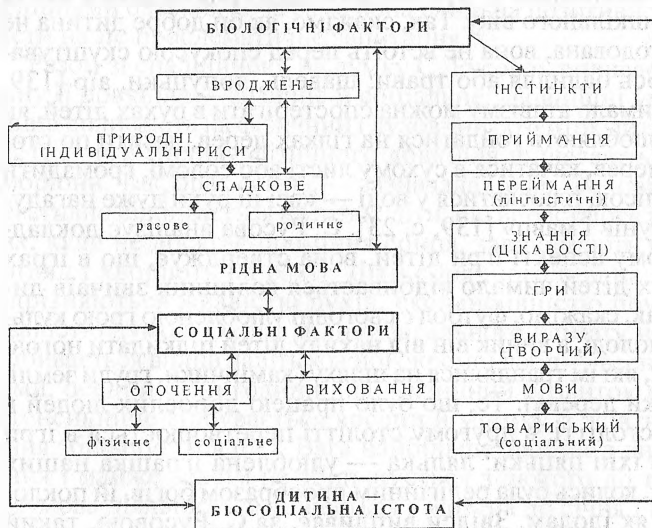

Рис. 1.1. Фактори розвитку мовлення в педагогічній спадщині С. Русової

С. Русова, аналізуючи праці та експериментальні дані Сікорського, стверджує, що душа новонародженої дитини не є чистим білим аркушем паперу, вона ще до народження має в собі неясні, загадкові риси, які виявляють досвід, враження, колись давно пережиті її прадідами. Потрібні лише особливі методи, щоб вивчити ці ієрогліфи і зрозуміти, з якою спадщиною до нас прийшла та чи інша дитина. Задля цього вона радить вживати такі методи: життєписи дітей, безпосередні розпитування, клінічні запитання, статистичні обслідування, спостереження, тести, експерименти [139, с. 16]. С. Русова наголошує на обов'язковому врахуванні сучасною педагогікою антропологічної спадщини, яку «дитина таємниче ховає в своїй душі» [139, с. 24]. Автор підсумовує свої міркування таким чином: кожна дитина є продуктом біологічної та історичної еволюції. Під впливом першої — дитина ще в ембріональному періоді переживає різні форми зоологічної еволюції, а під впливом другої — вона вже після свого народження повторює «різні шаблі культурно-психологічного розвитку людності» [139, с. 25].

Свої міркування С. Русова ілюструє прикладами з життя дітей дошкільного віку. Так, скажімо, як би добре дитина не була нагодована, вона не встоїть перед спокусою скуштувати якогось бадилля або трави: щавель, лопуцьки, айр [139, с. 22]. Чимало атавізму можна спостерігати в рухах дітей, як вони полюбляють гойдатися на гілках дерев, лазити по стовбурах дерев, качатися в сухому листі або соломі, громадити вогкий пісок, плюскатися у воді — «всі ці рухи дуже нагадують дикунів і мавп» [139, с. 23]. С. Русова аналізує докладно в цьому аспекті ігри дітей, вона стверджує, що в іграх сучасних дітей чимало відбивається колишніх звичаїв дикунів. Так, скажімо, футбол є сьогодні улюбленою грою культурної молоді, а виник він від нахилу дітей підкидати ногою такі речі, які їм траплялися на шляху (камінчики, груди землі, шматочки дерева). Те, що було працею дорослих людей в одному столітті, в другому столітті перетворюється в ігри дітей та їхні цяцьки: лялька — улюблена іграшка наших дівчаток, колись була релігійним прообразом богів, їй поклонялися, як ідолам. Звідси випливає, за С. Русовою, такий педагогічний висновок: виховання дитини слід узгоджувати як за його системою, так і засобами, з вихованням «людності», знання сучасна дитина повинна здобувати тим самим шляхом, яким їх здобувала людність [139, с. 24].

Щодо родинної спадщини, то, з погляду С. Русової, вона впливає на дитину з першого моменту зародження. За С. Русовою, ця спадщина доводить дитину або до тієї органічної гармонії, яку ми називаємо фізично-нормальним здоров'ям, або ж до ненормального стану підвищених здібностей, або до ненормального стану хворобливості, духовної та фізичної дефективності. Вона ілюструє ці наукові сентенції конкретними прикладами, що майже в усіх хворих дітей батьки були: нервово неврівноважені — 18 %, пияки — 29 %, хворі рахітом — 42 %. З упевненістю автор стверджує, що найміцніші характерні риси дитина одержує спадщиною: склад м'язів, костей, голови, колір волосся, очей, шкіри, пропорції тіла. Дається дитині в спадщину і будова мовленнєвого апарату, як матеріальна і фізіологічна основа оволодіння мовленням. С. Русова пише: «Дитина родиться з готовим вже знаряддям для того, щоб голосно говорити — має язика, вуста, горлянку, легені» [121, с. 103]. Загалом родинна спадщина, за словами С. Русової, виявляється більше у фізичних рисах. Дискусійним залишається, з погляду С. Русової, питання, чи передаються в спадщину ті риси, які були придбані останніми поколіннями батьків, хоча сама вона схильна позитивно відповісти на це проблематичне запитання.

Разом зі спадщиною, на думку С. Русової, впливає на дитину її довкілля — фізичне й соціальне, «зовнішні умови... міцно впливають на фізичний і духовний розвиток дитини...» [121, с. 46]. Впливу фізичного довкілля підлягають навіть ембріони. Так, брак світла, — зазначала Софія Федорівна, — негативно відбивається на дітях: діти, що виростають у підвалах, куди не досягає проміння сонця, завше мають кволій вигляд і хворіють на рахіт. Діти сонячного півдня значно відрізняються жвавостю рухів, експансивністю почуття й жвавостю думок. Окрім впливу загального клімату на дітях відбивається вплив навіть кожної окремої доби — весни, літа, зими, осені й різні години дня. Фізичний розвиток дитини інтенсивніше відбувається восени й узимку, з жовтня й до січня збільшується ріст. Вага найбільше зростає з липня до січня і майже зовсім не збільшується з лютого до травня. Розумова діяльність зміцнюється з жовтня до січня і падає з січня до березня. М'язова сила виявляється більше літніми місяцями, коли духовна сила, навпаки, спадає. Кожна дитина має свій темп для рухів і для процесів мислення. Цей темп

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади лінгводидактичних поглядів Софії Русової	5
1.1. Проблема співвідношення біологічного й соціального в мовленнєвому розвитку дитини	5
1.2. Місце рідної мови в концепції національного виховання С. Русової	24
1.3. Лінгводидактичний аспект педагогічної спадщини С. Русової	40
РОЗДІЛ 2. Використання спадщини Софії Русової в навчанні дітей старшого дошкільного віку переказу художніх текстів	80
2.1. Лінгводидактична спадщина С. Русової в теорії і практиці роботи дошкільних закладів	80
2.2. Методика навчання дітей переказу художніх текстів у практиці дошкільного виховання	92
2.3. Актуалізація методики навчання дітей переказу художніх текстів у практиці дошкільного виховання	103
ВИСНОВКИ	118
ЛІТЕРАТУРА	121
ДОДАТКИ	131